

I.

Jsou také první lásky ke knihám. Ale když po letech vezmeme a čteme knihu, kterouž jsme si první zamilovali, která nás dojala, nad kterou jsme třeba zaslzeli, ach, jak ji odkládáme! Snad klidně, lhostejně, nebo se usmějeme, snad v nelibém citu zklamání.

Tomu však, kdo si první „Babičku“ zamiloval, a těch je řada veliká, nevybledne mocný dojem prvního čtení; i po letech bude rád obracet listy utěšené té knihy, která vypučela ze srdce, a ostane, ať proudy různých hesel šumí a hlučí sebe víc, milá a svěží jako orosený květ.

A tu k ní obraz. Vedle spanilé podoby její autorky (dnes je právě sedmdesát sedm let, co se Božena Němcová narodila), řada pohledů z Chvalkovic a Ratibořic.

Odlehlé ty kouty severovýchodních Čech jsou dnes dle jména známy všude, kde zdomácněla česká kniha. A nejznámější je to roubené stavení „Starého bělidla“, chalupa prosté lomenice pod šindelovou střechou, ale slavnější nežli mnohý palác. Jsou to končiny, kde Němcová své mládí trávila, které zvěčnila, na něž vzpomínky v letech bolesti a soužení „vanuly jí duši jako znění zvonků, jako drahá, milená píseň“, a pro něž si často zaplakala.¹⁾

Ratibořice, část náchodského panství, půl hodiny na sever od České Skalice, zakoupil r. 1792 Petr vévoda Kuronský, syn někdy milce carevny Anny, Arnošta Birona, když byl před tím také zakoupil vévodství zaháňské ve Slezsku. Tři léta potom vzdal se vévodství kuronského a postoupil je Rusku. Za rok, v červnu 1796, přijel starý vévoda (bylo mu dvaasedmdesát let) s celou svou rodinou na Náchod. Měl čtyři dcery, z nichž jenom ke třem se hlásil jako ku svým. Nejstarší z nich byla Kateřina — „paní kněžna“. Tenkrát jí bylo patnáct let.

1) Z let probuzení. Kniha třetí.

Vévoda Kuronský, silák, jenž dukát zprohýbal mezi prsty v třírohý klobouček, zařídil se v náchodském zámku nádherně a dvořanstva měl na něm jako nějaký panovník. Miloval hudbu, měl na náchodském zámku svou operní společnost, zajímal se o vědu a trochu také o české písemnictví.

Časem navštívil Prahu, kdež se i delší dobu zdržel. Bytem bývala vévodská rodina „U tří lip“, v „Staré aleji“ či „Na příkopech“. Tam také docházel medik J. Held, rodák třebechovický, později lékař i hudebník v Praze na slovo braný, učil kuronské princezny hře na kytaru.

Také r. 1798, kterého koupil panství chvalkovické od svob. pana Dobřenského, přijel starý vévoda do Prahy, kdež jmenovitě bibliotéky prohlížel. Do hotelu si pak pozval „několik učených Čechů“, jmenovitě Pelcla, Dlabače, a bavil se s nimi u tabule o vlastnostech českého jazyka a jeho příbuznosti s ruským. Byltě „v slovensko-ruském jazyku dobře zběhlý“. Vyptával se také na českou gramatiku a když mu pak Pelcl výtisk své gramatiky presentoval, projevil vévoda nad tím svůj povděk zlatou medailí. Takovou také zaslal z Náchoda s přípisem „právě knížecím“ učenému Dlabačovi. Událost tato vzrušila značně kruh tehdejších vlastenců.

Snad tenkrát přijal ke svému divadlu milovníka i zpěváka pražské společnosti Arnoldiho, jež učinil svým dvorním radou a jenž mu pak unesl třetí dceru, šestnáctiletou Johanku a ujel s ní do Němec.

Vévoda Kuronský zemřel nedlouho poté, v lednu roku 1800. Panství náchodské a chvalkovické i vévodství zaháňské zdělila nejstarší dcera Kateřina, naše „paní kněžna“.¹⁾

Vévodkyně Zaháňská, „hercočka“, jak jí lid říkal, slyňula krásou i duchem. Dle ruského svědectví²⁾ byla ctižádostivá, bez srdce, ale duchaplná, vysoce vzdělaná, kdežto „kongressový Mefisto“ K. z Nostic, mluvě o ní a jejích sestřích v čas vídeňského kongresu, praví, že vévodkyně Zaháňská je z nich nejhodnější a nejpřirozenější.

Měla zalíbení v politice a v diplomatických pletkách. V čas vídeňského kongresu prisuzován jí značný vliv na knížete Metternicha, jež „rakouského Rinalda“ spoutala kouzlem své líbeznosti. Než i s ruským dvorem zůstávala v přátelských stycích. Výše psaný pramen ruský přiznává,

¹⁾ Jirásek, Spisy XXII. „Paní kněžna“.

²⁾ Rovinskij D. A. „Podrobný slovar' ruskich gravirovaných portretov. V Petrohradě 1886—1889.“

že měla také vliv na cara Alexandra I., s nímž si dopisovala až do roku 1815.

Zimu trávila v hlavních městech, v létě meškala v lázních, anebo cestovala. „Moc hausírovala po světě,“ jak se o ní vyslovila Kristla, známá z „Babičky“, jako stařena vysokého věku. Vévodkyně časem zajela do Čech a tu se pak zdržovala v Ratibořicích. Zámeček, stojící o samotě v parku v tichém lučinatém údolí řeky Úpy, dala obnovit a skvostně zařídit.³⁾

Všecky louky v údolí u řeky, pokud nebyly její, skoupila a bělidlo výš nad zámkem zrušila. Tam bylo pak to „Staré bělidlo“, kde bydlila rodina Proškova, t. j. Pankla, otce B. Němcové, kde hospodařila a šukala babička a kde Němcová strávila svá dětská léta.

Přirozený půvab Ratibořického údolí úpravami vévodkyně Zaháňské jen nabyl. Všecka krajinka se svahy, namnoze stromovím zarostlými, je jako krásný park. Milý je pohled po šumné Úpě na dole ve stínech olší a vrb, po nádherném koberci luk při řece, zvláště když je zatopen ranní nebo poslední září a když malebné skupiny starých stromů, tu a tam z moře jeho květů trčící, vrhají po něm dlouhé své stíny. —

A vzpomínky nás skoro ani na krok neopustí celou cestu od ratibořického zámku údolím vzhůru jeho lukami u vody až na Ryzemburk a pod něj, kde louky přestávají a kde nás lesní šero zacloní, a ještě dále, pořád proti bystré Úpě pod krytem olší, jejíž hlasný šum neunavně zaléhá do hlubokého ticha hvozdů, až pod Červenou Hůru a dál. —

A vzpomínky z milé knihy hned nás s údolím sprátelí. Čtenář „Babičky“, byť i tudy po prvé kráčel, jako by domů přišel.

II.

Nedaleko pod zámkem, z jehož bibliotéky čerpala mlaďičká „Bětka“ Panklova základy k hlubšímu svému vzdělání, stojí mlýn poblíže hospody, z níž pocházela Kristla. V tom mlýně panoval za časů „Babiččiných“ čtveračivý pan

³⁾ O mnohých podobiznách v zámku zmiňuje se také „Babička“. Byly asi díla nevšedního. R. 1815 dala se vévodkyně v Paříži malovat „malířem králů a králem malířů“, slavným Gerardem. Obraz ten chová se nyní, tuším, v zámku zaháňském, ve Slezsku. Rytina od P. Adama.

otec, jenž Barunčina bratra zkoumával, „kam pěnkava nosím sedá“. Chodíval nahoru k „Proškovým“, oni zas do mlýna, zvláště děti, denně se zastavil „u Celbů“ v hospodě a míval, jak Kristla si ještě ve svém stáří připomínala, nohy nataženy na lavici, jak bývaly tenkrát „lajce“ podél stěn.

Jeho rod už ve mlýně není a mlýn sám je silně přestavěn. Jen staré lípy a statue pod nimi, pamětnice dob „Babiččiných“ a časů ještě starších, zůstaly. Náš obrázek zpodobuje mlýn, jak nyní je.

Od mlýna kráčíme kolem hospody proti náhonu cestou, kterou děti „Proškovy“ chodívaly do mlýna, do školy, kudy je vedla babička do zámku k paní kněžně.

Vpravo luka, řeka, za řekou svah, většinou duby zelený. Toť je nám známá Viktorčina stráž, kdež nebohá šílená se nejvíce zdržovala, kdež pod starým dubem měla svůj byt i lůže.

A před námi o samotě mezi stromy blízko náhonu u cesty „Staré bělidlo“, roubená chalupa, a za ní, souběžně s ní, zděné patrové stavení. Ten zděný dům, panská prádelna, a prostá chaloupka vedle, někdy obydlí „Proškovy“ rodiny.

To nás zdrží a naše zraky přede vším upoutá. Chaloupka dost sešla od těch dob, co se sem přistěhovala (r. 1825) „babička“ ke své dceři, provdané Panklové; v podstatě však svého zevnějšku se nezměnila, ač tu stojí plných sto let, jak svědčí nápis na lomenici: „Postaveno s nákladem Ant. Ludra a Anny manželky jeho dne 30. Juli 1796.“

Jinak je uvnitř. V chaloupce nyní přebývá hlídač panských luk. Letního času, zvláště o prázdninách, mívá mnoho návštěvníků, ctitelů a ctitelek Boženy Němcové. Ochotně uvítají v jeho rodině každého a ukážou sednici, — v níž je nyní také podobizna Boženy Němcové, ukážou sedničku vedle, kde babička měla lože i truhlu, povědí, které změny se tu staly od těch čas.

Čtenář „Babičky“ vstupuje dychtiv do těchto prostých místností, jež si asi představoval větší, světlejší, úpravnější. Ale kdyby očekávání jeho i v lecčem bylo zklamáno, přece se na odchodu ještě jednou ohlédne, a ne snad bez pohnutí po těch místnostech, po chaloupce i jejím nejbližším okolí, a v mysli mu oživne mnohá milá, dojemná scéna, jejímž pamětníkem je tu ne jeden strom za stavením i opodál.

Nedaleko za „Starým bělidlem“ u samé cesty šumí splav v ticho osamělého údolí v ohebu řeky pod skalou a v lukách,

v hojném stromoví. Má malebnou stafáž, na něm však nic zvláštního. A přece tu stavíme krok. Jeť to Viktorčin splav, u něhož nešťastná šílená sedávala dlouho do noci, zpívajíc utopenému děcku svému smutnou ukolébavku. —

Úpravná panská cesta vede nás severně dál pokrajem zalesněného svahu ve stínu dubů, lip, javorů i jehličnatých stromů. Nikde již příbytku, nikde lidí. Konejšivé ticho s tlumeným šepotem řeky pod olšemi a s ptactva milým přehudáním. Dřevěný bílý most uvede nás pod baldachynem košatých stromů na levý břeh průzračné Úpy a cestou stále pěknou a pohodlnou dojdeme rozcestí.

Cesta nalevo vede dál údolím proti vodě na úpatí zarostlého svahu, cesta napravo nahoru do toho svahu, v těch stranách ovocným stromovím vysázeného, k osamělému dvoru ryzemburskému, od Ratibořic asi tři čtvrti hodiny vzdálenému. Kdybychom se dali údolím, došli bychom k splavu, v skupině dnešních obrázků jako „druhý“ označenému.

V těsném údolí mezi lesy je malebný potůček, ale poněvadž u něho zvláštních vzpomínek pro nás nekvete, vystoupíme cestou napravo ke dvoru ryzemburskému s několika chatami v sousedství, u jehož brány vysoko se vznáší rozložitá koruna prastaré lípy.

Dvůr sám rozkládá se na kraji pláně nad lesnatou strání, spadající příkře k cestě dolem vedoucí i k řece Úpě. Vypůjčíte si ve dvoře klíč, zamíříme za něj, směrem k řece. Hned za samým dvorem staneme v rozvalinách lesem většinou zarostlých. Jsme na bývalém hradě Ryzemburce. Málo z něho zbylo; mnoho z něho je ve zdech panského dvora a bílý altán ke dvoru nad samým srázem nad řekou v místě velmi malebném přistavěný je také z kamenů mocného kdys rytířského sídla. Vypůjčeným klíčem otevřeli jsme si laťové, zelené dvéře bílého altánu a již stojíme na místě pro rozhled velice příhodném.

Nezasklenými oblouky altánu možno se rozhlédnouti daleko okolní pohorskou krajinou. Ovšem nejprve si všimneme ohromného špalku z jedle asi třistaleté, postaveného na dlážděkách prostřed altánu. Sedneme na lavičku, hledíme vpravo do rozvaliny v lese, nalevo za dvůr na staré lípy, dolů, po prudké, téměř kolmé stráni, pod níž tu tam stromovím probleskuje hladina Úpy.

Nejdéle však nás upoutá rozhled údolím proti řece, blýštící se tam mezi černými lesy, nad nimiž v pozadí probělává se boušinský kostelík. Proti němu vidíme Červenou

horu, o níž jsme v „Babičce“ četli, jakož i o Boušíně, a v pozadí modravé obrysy horské. To nám také obrázek v čísle předešlém zpodobuje. Rozhled údolím dolů, k jihu, není volný pro lesy, zato na vysočinu nad pravým břehem k Hoříčkám, k Litoboři (všecko známá jména z „Babičky“) otvírá se volnější rozhled.

Milo sedí se v zelenavém přísvitě odlehlého toho koutku, kdež setkala se také „paní kněžna“ s babičkou a jejími vnoučaty. V jeho ticho příjemně šumí kol stromy i zdola hlas Úpy. Milo se tu sedí za jasného dne bez „požárů“, i když déšť šumí a haraší ve stromoví, kdy bělavé páry se táhnou po stráních a ze zčernalých lesů vystupují sloupové bílého dýmu.

III.

Dobrou hodinu na severozápad od České Skalice, na samém rozhraní jazykovém, rozkládá se farní osada Chvalkovice jednak na návrší, jemuž kostel dominuje, jednak dost hluboko pod svahy tohoto návrší. Na kraji vesnice, na ostrohu stojí panský dvůr s prastarou lipou v nádvoří, a hned u dvora, s ním ve spojení, na nejužším výběžku dotčeného ostrohu zámeček, někdy tvrz rytířská, jehož mansardové, cihlové střechy pronikají svou červení nad husté stromoví.

Nynější zámek, k němuž vede ze strany východní alej starých kaštanů, pochází výstavností svou z osmnáctého století. Chvalkovice patřily rytířskému rodu Chvalkovských z Hustiřan. Roku 1600 nabyli jich koupí Jan starší Dobřenský z Dobřenic, při jehož rodu zůstaly skoro dvě století. Roku 1798 koupil panství chvalkovické, jak už řečeno, Petr, vévoda Kuronský. Od těch dob přestal zámek býti šlechtickým sídlem.

Obdélné stavení, v němž je průjezd, čtverhranná budova, stojící na skále na místě snad bývalé věže, pak nízké stavení a dřevěné kolny objímají nevelké nádvoří chvalkovického zámku.

V jednom z pokojů visí obraz zámku z r. 1829. Tenkrát měl ještě šindelové střechy a věžičku a kolem dvorku dřevěné přístavky.

Nejpěknější pohled na zámek je od rybníka pod skalami severozápadního svahu zámeckého ostrohu. Tu vedou od mlýna kolem rybníka ve stínu starých klenů, mocného to-

polu a kaštanu kamenné schody nahoru pod skalou zámečkou, k boku zámku samého, k fortně, kterouž možná vkročit do dvora.

Sem do chvalkovického zámku přivezl r. 1830 J. Pankl z Ratibořic svou desetiletou Barunku a nechal ji tu u svého přítele, obročního Arnolda Hocha, aby se utvrdila v němčině. Odtud chodila Barunka (Němcová) do Chvalkovic do školy, tenkrát českoněmecké, a při tom pilně četla z bohaté bibliotéky pana obročního. Dojmy těch let Němcová sama vypsala ve svých listech, hlavně v povídce „Pan učitel“.

Dnes mají Chvalkovice školu novou, úplně českou. Stojí u cesty ze zámku ke kostelu. Stará škola, do které chodila B. Němcová, bývala zrovna proti kostelu. V původní podobě se úplně nezachovala, jež z části přestavěna.

Kostel obklopený hřbitovem chová nejednu zajímavost. Na hřbitově samém zastavíme se u náhrobních kamenů s českými nápisy z 16. a 17. století, nyní do kostelní zdi zapuštěných a šetrně plechovou stříškou chráněných. Kdys kryly hroby Chvalkovských z Hustiřan, Dobřenských z Dobřenic, Heřmanských ze Sloupna i hrob urozené panny Markéty Strakové z Nedabílíc.

V kostele samém povšimneme si křtitelnice s českým nápisem z konce 17. století, zvláště pak svorníku ze staré klenby s ornamenty a s latinským nápisem: „L. P. tisícího třístého čtvrtého“. Starobylý ten kámen, jež už Bienenberg popsal, je nyní zazděn v kostele.

Od kostela je pěkný pohled k východu na zámek, ale také do postranního údolí pod Chvalkovicemi k severozápadu. Údolím tím lesnatých svahů přitéká potok ve stínu olší dolů do zámeckého rybníku. Se svého stanoviště u kostela vidíme v tom údolí bělidlo, za nímž dál je výstavný mlýn „Grund“ s mansardovou střechou.

Prošli jsme místa, kde Barunka Panklova svěží, vyspívající, bujně dováděla i pilně se učila, kde starý zámeček i pověsti lidu jí rozněcovaly obrazotvornost, kde hltala knihy jí příhodné i nepříhodné, Claurena, Tromlitze, Van der Velde, Schillera, kde i první verše napsala. —

Tři léta tu pobyla. Roku 1833 vrátila se na „Staré bělidlo“; po třech letech pak přestěhovali se její rodiče do Ratibořic, kdež jim vykázáno obydlí v domě vedle zámku. Rok po tom se jejich Barunka provdala za respicienta Němce.

Opustila Ratibořické údolí, a od té doby ji opouštělo štěstí, až ji opustilo a bída usedla u prahu její domácnosti. V těch hořkých chvílích vzpomínala na šťastná léta svého mládí, na milé oudolíčko, pro něž v bolestné touze nejednou zaplakala a vzpomínky ty „vanuly jí duší jako znění zvonků, jako drahá, milená píseň“.

Z nich vytvořila svou „Babičku“, kterou zvěčnila drahá jí ta místa i sebe. —